

SLUŽBENO, PRAKTIČNO I ELEGANTNO:
O UNIFORMAMA SESTARA POMOĆNICA
– MEDICINSKIH SESTARA OD 1920-ih
DO 1940-ih GODINA U HRVATSKOJ

FORMAL, FUNCTIONAL, AND FASHIONABLE:
NURSE UNIFORMS IN CROATIA
BETWEEN THE 1920s AND 1940s

Željko Dugac*, Katarina Horvat**

SUMMARY

This article recollects the development of the official uniforms of graduate nurses in Croatia from the early 1920s to the 1940s. These were the early days of a profession that has gained its authority not only in health care, but also in social work, especially when it comes to health education and social support. This new profession called for a clear visual identity that would appropriately represent its status and the competence of the women who wore the uniforms. The article follows the line of continuity in the design and symbols of nurse clothing over the early days of the profession.

Key words: *history of nurses; history of medicine; history of nurse uniforms; history of medical emblems; Nursing School in Zagreb; Croatia; 20th century*

* HAZU, Zavod za povijest i filozofiju znanosti, Odsjek za povijest medicinskih znanosti

** Državni arhiv u Zagrebu

Adresa za dopisivanje:

Prof. dr. sc. Željko Dugac, HAZU, Gundulićeva 24, Zagreb, dugac@hazu.hr

UVOD

Oblikovanje predodžbe o pojedinoj profesiji tijesno je povezano uz vizualni identitet, uz to kako predstavnik određene profesije izgleda, kako je obučen, kakav estetski doživljaj pruža. Činjenica je da uniforma predstavlja profesiju i da bez uniforme pripadnik određene profesije u očima okoline nije cjelovit i vjerodostojan. To se posebice odnosi na profesiju medicinskog osoblja koje je, uz vojne, policijske i redovničke profesije, u našim predodžbama gotovo nerazdvojno vezano uz uniformu. Uniformu i medicinsku sestru smatramo nerazdvojnomo cjelinom. Danas teško zamišljamo medicinsku sestru koja nije u uniformi. Uniformu ne smatramo tek izrazom statusa profesije, uniforma je u radu s bolesnicima i važno sredstvo zaštite i higijenski čimbenik. Uniforma medicinske sestre, kao i općenito uniforme, nešto je što je opće društveno prihvaćeno, što treba zadovoljavati standarde pri obavljanju poslova te je, konačno, jasno definirana propisima.

U ovom će se radu pokušati rekonstruirati put kojim su se sestre pomoćnice, u današnjem nazivlju – medicinske sestre, izborile za svoju uniformu, na koji se način uniforma mijenjala i održala. Osnovno zanimanje rada seže u razdoblje između dvaju svjetskih ratova, u vrijeme kada se u nas otvara Škola za sestre pomoćnice¹ i osniva staleško sestrinsko udruženje.² Sestre koje

¹ Školu za sestre pomoćnice osnovao je Zdravstveni odsjek za Hrvatsku, Slavoniju i Međimurje, a započela je s radom 15. siječnja 1921. godine. Prve je godine to bila jednogodišnja škola koja je davala teoretska i praktična znanja ponajprije vezana uz problem suzbijanja tuberkuloze. Nakon toga nastava se produžavala i razvijala (dvije godine, odnosno dvije godine i osam mjeseci) te podijelila na dio za sestre pomoćnice, dakle one koje rade u novoosnovanim socijalno-medicinskim ustanovama kao što su bili domovi narodnog zdravlja, različiti ambulatoriji i dispanzeri, te na sestre koje djeluju unutar bolnica. Školu su započele polaziti i redovnice koje su se tradicionalno bavile njegom bolesnika, posebice dio koji je obrazovao osoblje za skrb oko bolesnika unutar bolničkih ustanova. Teoretska je nastava za oba smjera (bolnički i socijalno-medicinski) bila ista, dok se praktična, što se podrazumijevalo izborom smjera, razlikovala. Veći poticaj radu te mogućnostima nastave dale su potpore koje je Škola primila dvadesetih i tridesetih godina XX. stoljeća od Rockefellerove fondacije. Prva nadstojnica Škole bila je sestra Jelka Labaš, a prvi ravnatelj dr. Vladimir Čepulić. Čepulić V. (potpisano samo sa Č.) Škola za sestre pomoćnice za tuberkulozu i za sestre njegovateljice. Liječnički vjesnik – Staleški glasnik 1921, 43:129-130.; Čepulić V. Državna škola za sestre pomoćnice u Zagrebu. Liječnički vjesnik – Staleški glasnik 1924, 46:75-87, prilog 1.; Lalić S. ur. Spomen knjiga Škole za medicinske sestre Zagreb, Mlinarska 34, škol. god. 1921/22 - 1971/72. Zagreb: Škola za medicinske sestre Zagreb, godina izdanja nije navedena.; Bunijevac H, Gregorić A. ur. 75 godina Škole za medicinske sestre Mlinarska, Zagreb. Zagreb: Škola za medicinske sestre Mlinarska, 1996.; Dugac Ž. Protiv bolesti i neznanja: Rockefellerova fondacija u međuratnoj Jugoslaviji. Zagreb: Srednja Europa, 2005; 121-123.)

² Tridesetih se godina zove Sekcija za Savsku banovinu Jugoslavenskog društva diplomiranih sestara pomoćnica, a od početka četrdesetih Društvo diplomiranih sestara pomoćnica (Banovine Hrvatske, odnosno Nezavisne Države Hrvatske), nakon Drugoga svjetskog rata

završavaju novoosnovane škole za diplomirane sestre pomoćnice žele istaknuti svoju edukaciju i razliku od ostaloga nekvalificiranoga bolničkog osoblja ili osoblja koje je završavalo određene kratkotrajne tečajeve, poput primjerice prijašnjih bolničarki ili njegovateljica. Međuratno je razdoblje i vrijeme kada se i u svijetu oblikuje suvremena sestrinska odjeća u skladu s potrebama na poslu, dakle radu u medicinskim ustanovama, ali i pri socijalno-medicinskom radu na terenu.³ I upravo je taj terenski rad u međuratnom razdoblju bio onaj dio sestrinskog posla kojemu se pridavalo posebno značenje. U to vrijeme medicina smatra da je jedan od najznačajnijih oblika djelovanja na podizanju zdravstvenih uvjeta vezan uz socijalno djelovanje u ljudskim zajednicama, uz povezivanje bolesti, nezdravog načina života, stanovanja, ponašanja te općenito povezanosti bolesti i socijalno-ekonomskih uvjeta. U to doba sestra pomoćnica ujedno je i socijalna radnica koja se ne brine samo o bolesnima već i o siromašnima i nezaštićenima, o smještaju nezbrinute djece i majki, dakle bavi se gotovo svim onim poslovima koje će nakon Drugoga svjetskog rata na sebe preuzeti socijalni radnici. U Drugome svjetskom ratu tražio se dodatani terenski angažman sestara pa se u skladu s tim prilagođava i odjeća. Rat dakle nije prekinuo razvoj sestrinske odjeće, dapače u to se doba odjeća dodatno modernizira te će ovaj rad pokušati prikazati neprekidnost toga procesa kao i modifikaciju, ali i stalnost simbolike sestrinskoga vizualnog identiteta u poratnom razdoblju i dalje u socijalističkoj Hrvatskoj.

Ovaj je rad nastao na temelju istraživanja do sada neobjavljene arhivske građe pohranjene u Državnom arhivu u Zagrebu, prvenstveno unutar arhivskih fondova Središnjeg ureda sestara pomoćnica u Zagrebu i Društva diplomiranih sestara pomoćnica.⁴ Korištena je i građa iz Arhiva zdravstvene organizacije Lige naroda u Ženevi i to zapisnici sastanaka direktora higijenskih škola. Ujedno je korišten i vizualni materijal iz međuratnog i poslijeratnog doba, na kojem su prikazane sestre odjevene u propisane uniforme kao i ostala sekundarna literatura i zakonske norme vezane obrađivanim sadržajem.⁵

ime je promijenjeno u Društvo diplomiranih sestara NRH, odnosno Društvo diplomiranih medicinskih sestara i medicinskih tehničara NRH, odnosno SRH.

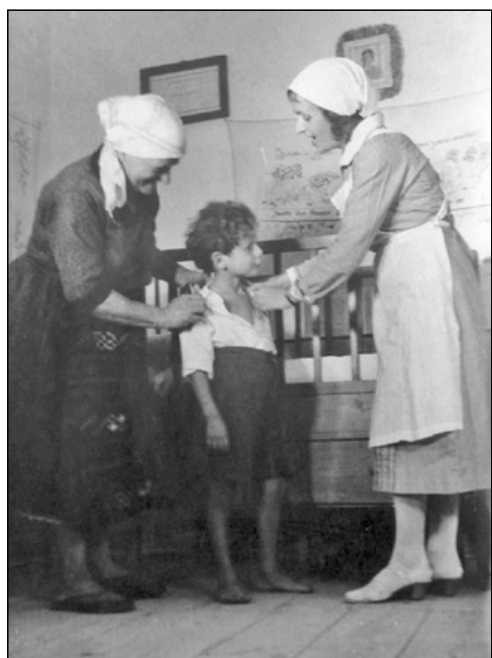
³ Usp: Schuessler Poplin I. Nursing uniforms: Romantic Idea, Functional Attire, or Instrument of Social Change? *Nursing History Review* 1994, 2:153-167.; Houweling L. Image, Function, and Style: A history of the nursing uniform. *American Journal of Nursing* 2004, 104:40-48.

⁴ HR-DAZG-237 Središnji ured sestara pomoćnica u Zagrebu, HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica.

⁵ Posebnu zahvalu dugujemo g. Damiru Borasu i g. Borisu Kukiću na pruženoj pomoći pri sakupljanju značaka i vizualnog materijala koji se koristio u ovom istraživanju.

NOVA PROFESIJA – NOVA ODORA

Osnivanjem škole za sestre pomoćnice 1921. u Zagrebu, stvara se profesionalno osoblje koje preuzima jednu od osnovnih uloga u javnozdravstvenom radu. Kao što je to već spomenuto, djelovanje sestara u međuratnom razdoblju podrazumijevalo je i neka područja koja danas to više nisu. Sestra je u to doba zalazila u radničke četvrti, seoske zajednice, kuće i svratišta. Na

Slika 1. Sestra pomoćnica u kućnom posjetu, 1920-ih (Dokumentacija Škole narodnog zdravlja Andrija Štampar, Zagreb – ŠNZ)

Figure 1 - Auxiliary nurse during a house call in the 1920s (Andrija Štampar School of Public Health archives, Zagreb)

*principe higijene... Ako je bolestan jedan član obitelji i sestra pomoćnica poučava, kako će se zdravi očuvati od bolesti, a opet čini sve, da ozdravi onaj, koji je izgubio zdravlje...*⁶

Uloga sestara pomoćnica kao važnih javnozdravstvenih djelatnika isticala se i na brojnim onodobnim međunarodnim stručnim skupovima na kojima se analiziralo javno zdravlje te davale smjernice budućeg razvoja. Primjerice, na sastanku direktora europskih higijenskih škola u Parizu 1930.,

samom terenu i među ljudima ona traži i pokušava otkloniti sve one čimbenike koji nepovoljno utječu na ljudsko zdravlje, a vezani su prije svega uz siromaštvo i neznanje. Sestre su zbrinjavale ne samo bolesnike, posebice tuberkulozne, već i članove njihovih obitelji. Udomljavale su napuštenu i nebrinutu djecu i smještale ih u obitelji ili domove. Tražile su potporu za sirotinju, poslove za nezaposlene žene, samohrane majke te muškarce koji bi ostajali bez posla. Pri otvaranju Škole za sestre pomoćnice, tadašnji ravnatelj dr. Vladimir Čepulić bilježi: *Sestra pomoćnica je onaj misionar, koji će u narod unijeti za nj važne rezultate znanosti. Njoj je dana uloga narodnog prosvjetitelja u higijeni, ona imade da unapređuje zdravlje pojedinca, obitelji, naroda, ljudske zajednice... Ona odlazi k ljudima u kuće, nauča ih*

⁶ Čepulić V. Državna škola za sestre pomoćnice u Zagrebu.

na kojemu su se oblikovale brojne smjernice za javnozdravstveni rad na terenu, dr. Andrija Štampar, kao uvaženi ekspert na tom području, posebice ističe važnost izobrazbe sestara pomoćnica i time njihovu ulogu u zdravstvenom sustavu.⁷

Stvarna uloga morala je biti potkrijepljena i jasnim vizualnim identitetom koji će isticati njihov autoritet i stručnost, pa sestre pomoćnice oblikuju i odgovarajuću uniformu. Zakonska regulativa pratila je oblikovanje vizualnog identiteta profesije od samog školovanja nadalje. Inspektorat Ministarstva narodnog zdravlja izdaje 1925. naredbu prema kojoj *interne učenice stipendistice dobivaju od škole službeno odijelo, koje je do diplomiranja svojina škole. Nakon diplomiranja postaje to odijelo njihovom svojinom.* Ista naredba navodi: *Učenice mora da su po propisu obučene. Svojevoljna preudešavanja odijela nisu nikako dopuštena. Učenica je u nošnji član zajednice sestara, stoga mora da svojim uzornim vladanjem, marljivošću i revnošću steče povjerenje, poštovanje i ugled. Na slobodne dane ne smiju učenice izlaziti u nošnji. Sljedeći paragraf naredbe precizira kako kazališta, kavane, kina i uopće zabavne lokale ne smiju učenice pohađati u nošnji. Njihovo vladanje mora da je svagda mirno i skromno, treba da izbjegavaju svaku priliku, koja bi mogla naškoditi njihovu ugledu.*⁸ Od učenica stručnih škola traži se da se svojim vladanjem i ponašanjem, kako u školi i na praktičnom radu, tako i izvan nje pokažu dostojne poziva kojemu su se posvetile. Morale su paziti na higijenske propise u svom privatnom životu, posebice na čistoću tijela i odijela te u svemu biti umjerene.⁹

Na odjeću se pazilo već pri dolasku učenica u Školu za sestre pomoćnice. Tako su pristupnice bile dužne donijeti četiri oprave koje su se nosile ispod radnog kaputa, u svijetloplavoj boji bez uzorka, jednostavna kroja, bez ovratnika i s dosta širokim rukavima koji se na poslu mogu zadići. Ujedno su trebale donijeti četiri para tamnosivih čarapa, dva para crnih niskih cipela s poluniskom petom, koje nisu smjele imati ukrase ili biti od lakirane kože. Potrebne su bile i jedne kućne cipele, po mogućnosti svijetloplave, kišobran crni ili u nekoj tamnoj boji te zimske (vunene) i ljetne (končane) rukavice, zatim šal od bijelog materijala koji se nosio ispod kaputa, ručna urica s kazalom

⁷ Zapisnik, Konferencija direktora higijenskih škola, Pariz 20.–23. svibnja 1930. Health general R5874/8A. LNA. Geneva

⁸ Spitzer A, Barac M. ur. Inspektorat, naredba br. 4002, 1925, Kućni i disciplinarni red za Internat i Školu za sestre pomoćnice u Zagrebu, Zbirka zakona i naredaba tičućih se zdravstva i zdravstvene službe, dodatak XIV. Zagreb: Naklada kr. povl. privredne nakladne knjižare, godina izdanja nije navedena; 428-433.

⁹ Spitzer A. ur. Pravilnik o disciplinskim propisima za učenike-učenice stručnih škola za pomoćno osoblje u socijalnoj i zdravstvenoj službi. Zbirka zakona i naredaba tičućih se zdravstva i zdravstvene službe, dodatak XIX. Zagreb: Merkantile, 1932; 216-219.

za minute, ručna aktovka od tamnosmeđe kože za knjige te kutije s priborom za umivanje, češljanje, krpanje i šivanje odjeće te čišćenje odjeće i obuće. Pri upisu u pojedine godine školovanja, učenice prilažu određenu svotu novca za nabavu pojedinih materijala za radnu odjeću i šivanje odjeće te potrebnih dodataka poput bijelog ovratnika. Učenicama se preporučuje za školu zimski kaput *hubertus Tivar* tamnoplave boje koji služi i kao dio uniforme. Inače, taj se kaput mora nabaviti prije početka druge godine školovanja. Ujedno se ističe da navedeno rublje i odjeća ne trebaju biti novi, važno je da su uredno pokrpani i čisti te da pri pranju ne puštaju boju. Učenice su dužne tijekom školovanja dotrajalu odjeću nadoknaditi kako bi uvijek bile pristojno i uredno obučene.¹⁰

Ministarstvo narodnog zdravlja 1928. daje osnovne naputke o uniformi, da bi Zakon o stručnim školama za pomoćno osoblje u socijalnoj i zdravstvenoj službi iz 1930. izričito propisao kako sestre pomoćnice, bolničari, bolničarke i zdravstveni pomoćnici moraju nositi propisano odijelo koje je zaštićeno i može ga nositi samo osoblje koje je po zakonu steklo kvalifikaciju. Drugim je osobama zabranjeno nositi takvo odijelo.¹¹

Prema Pravilniku o radu pomoćnog osoblja u javnoj i privatnoj službi iz 1938., dodatno se definira kako pomoćno osoblje, u što su spadale sestre pomoćnice, mora nositi propisano odijelo na radu i za vrijeme radnog vremena, a kroj i oblik odijela propisat će Ministarstvo nakon saslušanja Društva jugoslavenskih diplomiranih sestara, odnosno analognih društava drugog osoblja, ako postoje. Nošenje ovog odijela obvezno je i za osoblje u privatnoj službi izvan ustanova. Javna ustanova besplatno će opskrbljivati osoblje radnim odijelom.¹² Kasnija je regulativa preuzimala postavljene osnove, nadopunjavajući ih detaljima u skladu s promjenama državne simbolike, ali uvijek uz nepromjenjivost parametara o obvezatnosti nošenja uniforme te zaštiti identiteta struke, uz sankcije za korištenje identiteta od strane trećih osoba.

Sestra Lujza Janović Wagner koja je 1930-ih predvodila sestre pomoćnice, a poslije postala i svojevrsan simbol našeg sestrinstva, naša Florence

¹⁰ HR-DAZG-237 Središnji ured sestara pomoćnica u Zagrebu, sign. 35/1, Popis potrebnih stvari pri nastupu u Državnu školu za sestre pomoćnice u Zagrebu., Uprava Škole za sestre pomoćnice u Zagrebu.

¹¹ Spitzer A. ur. Ministarstvo socijalne politike i narodnog zdravlja, 13. 11. 1930., Zakon o stručnim školama za pomoćno osoblje u socijalnoj i zdravstvenoj službi. Zbirka zakona i naredaba tičućih se zdravstva i zdravstvene službe, dodatak XVIII. Zagreb: Minerva, 1931; 370-380.

¹² Spitzer A. ur. Ministarstvo socijalne politike i narodnog zdravlja, 27. 5. 1938, br. 11386, Pravilnik o radu pomoćnog osoblja u javnoj i privatnoj službi. Zbirka zakona i uredaba koje se tiču zdravstva i zdravstvene službe, dodatak XXVI. Zagreb: Epoha 1941; 15-20.

Nightingale, isticala je važnost besprijekorne sestrinske uniforme.¹³ Unutar glasila sestara pomoćnica – *Sestrinjske riječi*, časopisa koji je uređivala 1930-ih, sestra Lujza navodi kako ljudi prepoznaju sestru *po njejoj uniformi. Ljeti je u svijetlo plavoj odjeći, zimi u tamnoplavom ogrtaču...* Ako bi se sestra pojavila u građanskom odijelu, ljudi bi je zapitkivali tko je i što traži, navodi sestra Lujza, no osoba u uniformi ulijeva povjerenje i osjećaj discipline. Ističe kako uniforma razlikuje sestre od nestručnih osoba koje se pojavljuju gdje bi trebala biti sestra, i štiti je od nepotrebnih napada i prigovora. Tijela javne sigurnosti pripravno pomažu sestri u uniformi kad treba zbrinuti teškog bolesnika ili dijete. A kada svoj posao dovrši, sestra skida svoje radne haljine i ulazi u svoj dom u čistom, neokuženom civilnom odijelu.¹⁴

Psihološki je osobito važno da su sestre uniformirane jer tako prezentiraju jednu ideju i misiju, smatrao je i dr. Žiga Švarc, ravnatelj Dječjeg ambulatorija u Zagrebu.¹⁵ Opisujući rad tog ambulatorija, tj. posjet sestri kućanstvu u kojem je novorođeno dijete, Švarc navodi: *Ta je prva posjeta često odlučna za razvoj daljeg kontakta između naše organizacije i majke. Kod te se posjete pokazuje sprema, iskustvo i sva ostala svojstva sestri posjetiteljke. Mi zahtijevamo da se ta posjeta vrši u uniformi. Ta su odijela ukusna, odgovaraju ozbiljnosti sestrinskog rada, a daju sestri neki autoritet, ona nastupa kao službeni organ u najboljem značenju te riječi.*¹⁶

Uniforma je bila i svojevrsna zaštita za sestre kada bi dolazile na mjesta gdje nisu bile dobrodošle. Tako sestra Ivanka Grujin navodi kako sestra, ne bez straha, ulazi u sumnjive lokale. Zato je poželjno da nosi uniformu.¹⁷

Sestrinjska riječ navodi i kako odjeća daje važan psihološki učinak. *Kad jedna ista haljina predstavlja službu, ljepotu i srazmjernost, to onda znači vrlo mnogo... ona daje dojam točnosti, što daje osjećaj sposobnosti i zdravlja, a to opet ugodno djeluje na čovjeka koji imade osjećaj čistoće i reda.*¹⁸

Odjeća je trebala biti odraz jedne nove profesije, sposobne i stručne te dobro educirane. Edukacija često nije počivala samo na onome što su sestre naučile unutar zagrebačke škole ili neke od sličnih škola u tadašnjoj Kraljevini SHS, odnosno Jugoslaviji, već su brojne sestre odlazile i na dodatnu edukaciju

¹³ Janović L. Općeniti prikaz dužnosti sestri u ambulantama. *Sestrinska riječ* 1935, 3:125-129.

¹⁴ Janović-Wagner L. O sestrinskoj uniformi. *Sestrinska riječ* 1934, 2:76-79.

¹⁵ Švarc Ž. Psihologija socijalnog rada kod zaštite djece i matera. *Liječnički Vjesnik* 1928, 50:751-757.

¹⁶ Švarc Ž. Principi rada i organizacije Gradskog dječjeg ambulatorija u Zagrebu. *Gradski vjesnik* 1931, 2: 153.

¹⁷ Grujin I. Sestra u veneričnoj ambulanti. *Sestrinska riječ* 1937, 5:50-53.

¹⁸ Anonimo. Portret idealne sestri pomoćnice. *Sestrinska riječ* 1935, 3: 89-95.

te stručne skupove u inozemstvo i po povratku prenosile nova znanja i iskustva. O novinama iz inozemstva vezanim uz uniforme nalazimo vijesti u sestrinskom glasniku, primjerice 1937. izvještava se kako su uniforme sestara u Poljskoj sive te da sestre nose tamnoplave ogrtače i francuske kape.¹⁹ Sljedeće, 1938. godine izlazi tekst u kojem piše kako u bolnici Middlessex u Ujedinjenom Kraljevstvu sestre i poslugi dnevno mijenjaju uniforme.²⁰

KAKO JE UNIFORMA IZGLEDALA

Slika 2. Sestre pomoćnice ranih 1920-ih s pokrivalima za glavu koja su nalikovala pokrivalima časnih sestara (privatno vlasništvo).

Figure 2 - Auxiliary nurses in the early 1920s, wearing bonnets similar to nuns' (private collection)

Prema slikovnim izvorima može se zaključiti da su uniforme prvih generacija civilnih sestara pomoćnica koje su završavale Školu za sestre pomoćnice u Zagrebu bile slične uniformama časnih sestara. Na glavi su nosile pokrivala (velove) koja su nalikovala pokrivalima časnih sestara, a i ostali je dio uniforme bio jednostavan i sastojao se od tamnije haljine opasane u struku, koja je imala svjetliji ovratnik. U arhivskim dokumentima nalaze se neke pojedinosti o počecima sestrinskih okupljanja, koje bilježi sestra Lujza Janović. Tu piše da su se sestre 1927. i 1928., na inicijativu sestre Ani Papailiopulos, sastajale kako bi osnovale udruženje sestara koje su diplomirale na zagrebačkoj školi. Navodi se i kako su već tada uspjele preko Higijenskog zavoda ukinuti *tamno plavi velai* te umjesto toga nositi šešire. Sestre očito nisu bile oduševljene pokrivalima za glavu koja su nalikovala onima koje nose časne sestre te su se uspjele

¹⁹ Janović L. Sestrinstvo u Poljskoj. Sestrinska riječ 1937, 5:18-25.

²⁰ Volarić B. O kongresu Internacionalnog saveza sestara u Londonu. Sestrinska riječ 1938, 6:20-29.

izboriti za moderniji i funkcionalniji oblik šešira. Ujedno se vidi da se razmišljalo i o tome kako bi ljetna uniforma sestara trebala biti svijetlosmeđa s istom takvom bojom cipela i šešira.²¹

Sestrinske su se uniforme, kao što je iz dokumenta vidljivo, prije naputaka i propisa Ministarstva narodnog zdravlja 1928. i 1930., ravnale prema prijedlogu svršenih sestara pomoćnica u Zagrebu od 30. travnja 1927. godine. Prema tom prijedlogu, uniforma za vanjski rad i ljetno sastojala se od lanene drap haljine s bijelim ovratnikom i crnom svilenom kravatom. Rub haljine je od poda trebao biti podignut najviše 35 cm. Na glavi su imale crni slamnati šešir s izvezenim crvenim križem i slovima D.S.P.Z. (diplomirana sestra pomoćnica Zagreb) na vrpici. Cipele su imale nisku petu i bile su smeđe boje kao i čarape. Za rad vani i zimi haljina je bila tamnomodra, istoga kroja kao i ljetna. Šešir je morao biti od tamnomodrog filca sa znakovljem iste boje, a cipele i čarape crne. Dodatak je bio tamnomodri kaput sportskog kroja. Za rad unutra sestre su nosile svijetlomodre haljine s bijelom pregačom te kapicu. Naredbom direktora Škole narodnog zdravlja iz siječnja 1928., sestre umjesto šešira pri radu u ustanovi moraju nositi kape.²² Očito se ta odjeća smatrala privremenom budući da se navodi kako ova naredba o zamjeni šešira vrijedi do konačnog uređenja nošnje.²³

Ministarstvo narodnog zdravlja odobrilo je 1928. popis službene sestriinske odore. Propisom je odobreno 11 odjevnih predmeta: ogrtač, pelerina, šešir, cipele, čarape, torba, haljina za vanjski rad, haljina za unutarnji rad, mala pregača, velika pregača i kapa. Daje se i podroban opis za svaki odjevni

²¹ HR-DAZG-237 Središnji ured sestara pomoćnica u Zagrebu, sign. 34/2, *Historijat J.D.D.S.*; HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 14, Članstvo, Uniforme, Zapis o počecima sestriinskih okupljanja pisan strojem s ručnom oznakom sr. Janović Lujza i datumom 8. mjesec 1939.

²² Poslije će se te kape nazivati *kape po uzoru zagrebačke škole*. O detaljima vezanim uz kroj kape, sestre će još dugo raspravljati. Tako su npr. sestra Dumenčić i sestra Lascarini predlagale da se kapice obrube plavom vrpcom, što ostale sestre nisu prihvatile. (HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign 6, Zapisnik plenarne sjednice održane 22. 5. 1939.) Kako bi bile čim praktičnije, sestre predlažu da se kape izrađuju *sa elastikom* jer im je nepraktičan način zadijevanja okrajaka (HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign 6, XII Zapisnik plenarne sjednice koja je održana 16. 12. 1937.) Očito je da su zagrebačke sestre same oblikovale kape budući da postoji zapis koji bilježi kako se moli sestra Geršić da sašije dvije radne kape za uzorak (HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign 6, Zapisnik II odborske sjednice održane 20. 4. 1939.). Naravno, i u slučaju kape sestre traže zaštitu svoga vizualnog identiteta te traže da se klinikama u Zagrebu pošalje dopis s molbom *da se njihovim služavkama zabrani nošenje naših kapica*. (HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign 6, Zapisnik plenarne sjednice održane 22. 5. 1939.)

²³ HR-DAZG-237 Središnju ured sestara pomoćnica u Zagrebu, sign. 35/3, *Stalna propisna uniforma za diplomirane sestre pomoćnice*.

predmet. Tako je ogrtač za ulicu tamnomodre boje izrađen od sukna, dužine 30 cm od poda. Na lijevoj strani ima ušiven znak crvenog križa. Tamnomodre je boje bila i pelerina za rad vani, jednakoga ušivenog znaka i dužine, jedino što je bila sašivena od lakšeg sukna. Šešir za vanjski rad bio je tamnoplave boje, za ljeto slamnati, za zimu pusteni. I šeširi su imali ušiven znak crvenog križa na vrpci sprijeda. Za unutarnji rad sestre su nosile bijele kape, propisane prema uzorku zagrebačke škole. Cipele su trebale biti crne ili bijele, pete niske, s gumom.²⁴ Za čarape se navodi da moraju biti crne za vanjski rad, a za unutarnji su se uz crne propisivale i bijele. Navodi se da ne smiju biti svilene. Haljina za vanjski rad je, kao i pelerina, morala biti dužine 30 cm od poda, tamnomodra. Zimska je trebala biti od sukna, ljetna od listera. Haljine su imale dugačke rukave i dvostruke manžete. Propisuje se da bijela manžeta viri 1 cm. Ovratnik je također dvostruki. Bijeli ovratnik izviruje 3 cm ispod plavog. Puceta na haljinama su tamnomodra, a značka škole nosi se ispod

Slika 3. Diplomirane sestre pomoćnice u uniformama, 1930-ih
(Iz knjige: Lalić S. ur. Spomen knjiga Škole za medicinske sestre Zagreb)

*Figure 3 – Uniformed graduate auxiliary nurses in the 1930s
(From: Lalić S, ed. Zagreb School of Nursing Memorial Book)*

²⁴ Prema sačuvanoj dokumentaciji može se pretpostaviti da su se početkom četrdesetih godina cipele uglavnom nabavljale u Zagrebačkoj tvornici cipela d.d., Nova Ves 61. (HR-DAZG-237 Središnji ured sestara pomoćnica u Zagrebu, normalije i dr, podaci o sestrama, sign. 35/1-35/4, Dopis, Poreznom uredu IV za grad Zagreb, 24. 11. 1943.)

Slika 4. Značke sestara pomoćnica propisno postavljene na spoju kragne, 1930-ih (privatno vlasništvo).

Figure 4 – Auxiliary nurse collar pins, 1930s (private collection)

grla, na sredini, na mjestu gdje se sastaju dijelovi kragne. Haljina za unutar-nji rad je dužine 31 cm od poda, svijetlomodra. Ljetna treba biti sašivena od materijala koji se lako pere. Kroj je bio prema uzorku zagrebačke škole, s dva džepa. Ovratnik i manžete bili su kao i kod haljine predviđene za van, kao i mjesto za nošenje značke, no puceta su bila bijela, od sedefa. Mala je pregača za svijetloplavu haljinu trebala biti bijela, dužine 31 cm od poda. Prema kroju, odostraga se sastavljala i vezala sprijeda. Velika je pregača za rad u bolnici i laboratorijima bijela, od čvrstog platna, a mogla je biti različita oblika. Propis određuje i izgled torbe koju su sestre nosile za vanjski rad. Navodi se da je torba prema uzorku beogradske škole. Trebala je imati više pretinaca, kratki remen za rad u gradu i dugački za rad na selu. Očito zato da sestre lakše nose torbu dok voze bicikl.²⁵

Odjeća se u međuratnom razdoblju donekle mijenjala i nadopunjavala. Na godišnjoj skupštini Jugoslavenskog društva diplomiranih sestara, Sekcija za Savsku banovinu, održanoj u ožujku 1938., provedena je manja modernizacija uniforme. Tako se, primjerice, određuje da je šešir za vanjski rad sportski, ljeti od laganog, zimi od težeg tamnomodrog pusta. Cipele za van

²⁵ HR-DAZG-237 Središnji ured sestara pomoćnica u Zagrebu, sign. 35/3, *Opis propisane sestrinske uniforme, odobreno od Ministarstva narodnog zdravlja akt br. 38032 od 18 VIII 1928*; HR-DAZG-10 Gradsko poglavarstvo Zagreb, Predsjedništvo, spis br. 4090-Prs-1928.

Slika 5. Sestra Sabrina (Sabina) iz Mraclina odjevena u punu radnu uniformu i s potrebnom opremom kreće na teren, 1930-ih (Dokumentacija ŠNZ).

Figure 5 – Nurse Sabrina (Sabina) from Mraclin in full gear and on her way to a house call, 1930s (Andrija Štampar School of Public Health archives, Zagreb)

trebaju biti crne s polupetom, a za unutarnji rad crne ili bijele s polupetom i gumama. Uvodi se i kišna kabanica (tamnomodra od lodena, dužine 30 cm od poda).²⁶ Sestre su na sastancima raspravljale o svojoj odori, tražile nove krojeve i modele. Tako sestra Antonija Šifferer na sastanku u ožujku 1940. spominje da su nacrti za uniforme gotovi te će se uskoro staviti na raspolaganje.²⁷ Promjenama u modi krajem 1930-ih i početkom 1940-ih, postaju popularni ženski kostimi pa se tako i za sestričku uniformu za rad na terenu predlaže proljetni i jesenski kostim.²⁸ No uza sve inovacije, čvrsto se stajalo pri stajalištu kako je *potrebno da su sestre obučene jednostavno i pristojno tj. dostojno svog poziva*.²⁹ Službena sestrička odora, bez obzira na to koliko se mijenjala ili nadopunjavala, bila je zakonskim propisima zaštićena te drugom osoblju, izuzevši diplomirane sestre pomoćnice, nije bilo dopušteno da ju nosi.³⁰

²⁶ HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 14, Članstvo, Uniforme.

²⁷ HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 15, Opći spisi 1940., Zapisnik sa glavne godišnje skupštine Jugoslavenskog društva diplomiranih sestara – Sekcije za bivšu Savsku banovinu, Zagreb, 10. 3. 1940., br. 88/40.

²⁸ Sestra nadstojnica Anica Kačević šalje dopis u Ministarstvo udružbe u srpnju 1942. sa zamolbom da se za deset diplomiranih sestara pomoćnica nabave zakonom propisani dijelovi odore. Kačević prilaže i nacрте uniformi te navodi kako je potrebno između ostalog nabaviti i jesensko-proljetni kostim te sportske crne polucipele. (HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 14, Članstvo, Uniforme, Dopis Anice Kačević u Ministarstvo udružbe, NDH, 20. 7. 1942.)

²⁹ Ibidem.

³⁰ HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 14, Članstvo, Uniforme, Dopis poslan iz Zavoda za socijalno medicinski rad sestara pomoćnica u Podružnicu za osiguranje radnika (POR) u Zagrebu, Zagreb, 29. 11. 1941.

Slika 6. Nacrt haljine za unutarnji rad, početak 1940-ih (Državni arhiv u Zagrebu, HR-DAZG-237, sign. 35/3)

Figure 6 – Design of an indoor working dress from the early 1940s (State Archives in Zagreb, HR-DAZG-237, sign. 35/3)

Slika 7. Nacrt haljine za terenski rad, početak 1940-ih (HR-DAZG-237, sign. 35/3)

Figure 7 – Design of an outdoor working dress from the early 1940s (State Archives in Zagreb, HR-DAZG-237, sign. 35/3)

Pravilnici o radu nisu dopuštali sestrama da se za vrijeme službe šminkaju.³¹ Ritam nabave nove uniforme podrazumijevao je da se zimski i proljetni kaputi nabavljaju svake tri godine, a haljine, pregače i cipele svake godine.³²

Ratno je vrijeme donijelo dodatne novine pa se među arhivskim dokumentima nailazi na podatke da se sestrama šalju kišne kabanice za rad na terenu. Godine 1944. bjelovarska sestra pismom zahvaljuje za kišnu kabanicu i čarape koji su joj iz središnjice u Zagrebu poslani u pravi čas.³³

³¹ HR-DAZG-237 Središnji ured sestara pomoćnica u Zagrebu, sign. 34/1.

³² HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 14, Članstvo, Uniforme
Dopis poslan iz Zavoda za socijalno medicinski rad sestara pomoćnica u Podružnicu za osiguranje radnika (POR) u Zagrebu, Zagreb, 29. 11. 1941.

³³ HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 16, Spisi sestriinske pošte 1944., Pismo sr. Fanike Golob za sr. Anicu, Bjelovar, 4. 9. 1944., br. 333/44.

Slika 8. Nacrt zimskog kaputa, početak 1940-ih (HR-DAZG-237, sign. 35/3)

Figure 8 – Design of a winter coat from the early 1940s (State Archives in Zagreb, HR-DAZG-237, sign. 35/3)

Slika 9. Nacrt proljetnog i jesenskog kostima i bluzice, početak 1940-ih (HR-DAZG-237, sign. 35/3)

Figure 9 – Design of a spring/autumn uniform consisting of a costume and blouse from the early 1940s (State Archives in Zagreb, HR-DAZG-237, sign. 35/3)

ŠTO SESTRA NOSI U TORBI

Sestre nisu nosile bilo kakvu torbu, već, kao što je prije rečeno, onu određenu propisom. Ta kožna velika sestrinska torba svakako je trebala imati tri pretinca – jedan za medikamente i instrumentarij, drugi za pregaču, ručnik i sapun, a treći za kartoteku, pisači i drugi pribor.³⁴ Arhiva Središta za socijalno-higijenski rad sestara u Zagrebu otkriva kako svaka sestra nosi u kućne posjete jednostavnu torbu koju nabavlja *Središte sestara*. U torbi je svoje mjesto nalazio i zdravstveno-prosvjetni materijal, obično u obliku raznih letaka, koji su sestre iz zdravstveno-prosvjetnih razloga ostavljale u kućama, kao i karte s adresom ustanove u kojoj rade, kako bi im se ukućani mogli obratiti

³⁴ HR-DAZG-237 Središnji ured sestara pomoćnica u Zagrebu, sign. 34/1.

kada im zatreba pomoć.³⁵ Sam sadržaj sestrinske torbe bio je sljedeći: različite kemikalije, sredstva za dezinfekciju, masti, lijekovi i pomoćna ljekovita sredstva, zavojni materijal i instrumenti poput pinceta, škarica, katetera, termometra i sl. Tu je i posudica za sapun, vrećica za ručnik i vrećica za pregaču, par gumenih rukavica te kartoteka, bilježnica olovka ili nalivpero.³⁶

Iz uputa o radu sestara pri kućnim posjetima mogu se razaznati brojne pojedinosti o njihovu ponašanju i radu. Dolazeći u kuću sestra torbu stavi na stolac ili na koje drugo prikladno mjesto, a kaput odloži i to tako da ga pravom stranom okrene prema van na naslonjač stolca, koji treba odmaknuti podalje od zida. Šešir skine i stavi ga obrnuto na stolac. Rukavice stavi u unutrašnjost šešira. U uputama se dalje navode: *prije nego li pristupiš bilo kakvom poslu oko bolesnika, zasuci rukave do iznad lakta, a zatim otvori torbu. Izvadi i obući pregaču. Izvadi iz torbe sve potrebno, stavi na prostrti papir, a zatim zatvori torbu. U slučaju da prije dovršenog posla moraš ponovo otvarati torbu, operi prethodno ruke. Nakon svršenog posla operi ruke. A zatim otvori torbu. ...skini pregaču, složi ju čistom stranom izvana, stavi ju u papirnatu vrećicu u posebni pretinac.*³⁷ Jednako tako, bilo je propisano da se prije ulaska u bolesničku sobu ručni sat skine i stavi u vrećicu od prozirnog papira.³⁸ U torbi se, dakle, donosio sav potreban materijal, ali su se u nju na poseban način pohranjivali upotrijebljeni dijelovi uniforme kako bi se zaštitili od zaraze. Više se puta apeliralo na sestre da trebaju voditi brigu o svojim torbama. Tako upute za sestre, koje potpisuje sestra Lujza Janović Wagner u veljači 1941., navode da torbe za kućne posjete trebaju biti uredne. Sestra nadstojnica, ili za to određena sestra, dužna je bez prethodne obavijesti provjeriti sadržaj torba.³⁹

ŠTO JE SESTRA BEZ ZNAČKE

Sastavni dio uniforme diplomirane sestre bila je i značka koja je sadržavala točno određene simbole i tekst koji je opisivao i potvrđivao status osobe koja je značku nosila. Dvadesetih godina koristile su se značke koje su davale pojedine škole za sestre pomoćnice u državi. Tako je zagrebačka škola imala svoju značku i sve sestre koje su završavale tu školu, nosile su značku na kojoj je pisalo: DIPLOM SESTRA DRŽ. ŠKOLE S. P. ZAGREB.

³⁵ HR-DAZG-237 Središnji ured sestara pomoćnica u Zagrebu, sign. 34/1-34/2.

³⁶ HR-DAZG-237 Središnji ured sestara pomoćnica u Zagrebu, sign. 34/1.

³⁷ HR-DAZG-237 Središnji ured sestara pomoćnica u Zagrebu, sign. 34/2, *Sastavila sr Terzić.*

³⁸ HR-DAZG-237 Središnji ured sestara pomoćnica u Zagrebu, sign. 34/1, *Opća pravila za njegu zaraznih bolesnika.*

³⁹ HR-DAZG-237 Središnji ured sestara pomoćnica u Zagrebu, sign. 34/2, *Upute za sestre, Zagreb, 24. 2. 1941., Janović Lujza, izvještaji o radu i dr., sign. 33/1-33/3*

Slika 10. Nacrt službene značke diplomiranih sestara pomoćnica u međuratnom razdoblju s natpisom: DIPLOM SESTRA DRŽ. ŠKOLE S. P. ZAGREB (privatno vlasništvo)

Figure 10 – Design of graduate auxiliary nurse badge between the world wars saying: GRAD NURSE NAT AUX NURSE SCHOOL ZAGREB (private collection)

o tome kakvu značku sada treba nositi budući da je završila školu u Beogradu i imala njihovu značku, a s obzirom na promjenu režima, sada ne nosi nikakvu.⁴⁰ U odgovoru se navodi da je doista najbolje za sada ne nositi nikakvu značku te da je u pripremi nova značka budući da niti ova postojeća, zagrebačka, nije sasvim prikladna.⁴¹

U to doba sestre traže od upravnih vlasti da im se izda dozvola za promjenu dotadašnje značke. Dotadašnja je značka imala znak Crvenog križa, međutim, hrvatski je Crveni križ u međuvremenu stavio zaštitu na taj znak te ga je moglo upotrebljavati jedino to društvo i zdravstvo oružanih sila. Sestre navode i da su dotadašnji znak sestara pomoćnica oponašale bolničarke, njegovateljice pa čak i djevojke koje su kao dječje njegovateljice radile po kućama.⁴²

Značka je bila okrugla, emajlirana i prilično jednostavna, oko ruba su tekla slova, a u sredini je bio znak crvenog križa. Sestre koje bi završile školu u Ljubljani ili Beogradu, nosile su značke tih škola (beogradska je škola, npr., imala prikaz Kosovke djevojke). Međutim, nakon što su se sestrinska udruženja za Kraljevinu Jugoslaviju na neki način razdvojila, početkom 1940-ih krenulo se s idejom da se značka hrvatskih sestara promijeni budući da sestre koje nisu završile školu u Zagrebu nisu imale značku ili su nosile značke svojih starih škola, što, primjerice nakon osnivanja tzv. Nezavisne Države Hrvatske, i nije bilo najprikladnije. Tako jedna sestra iz Križevaca, dopisujući se sa Središtem sestara pomoćnica u Zagrebu 1941., traži uputu

⁴⁰ HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 15, Spisi sestrinske pošte 1941., Pismo sr. Lochert upućeno sr. Kačačnik, Križevci, 14. 7. 1941., broj 91/1941.

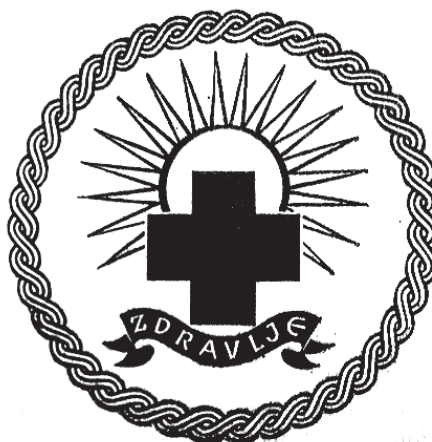
⁴¹ HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 15, Spisi sestrinske pošte 1941., Pismo-prijepis, za sestru Lochert, nema datuma, broj 91/41.

⁴² U Obolu, glasilu Hrvatskoga numizmatičkog društva izišao je 2005., br. 58, članak pod nazivom: *Značka škole za dječje njegovateljice Medicinskog fakulteta u Zagrebu* autora Branka Bašteka. Iako je članak sa stajališta povijesti zdravstva i medicine posve nekompetentan,

Nacrt nove značke povjerio bi se umjetniku Ivi Kerdiću.⁴³ Iz državne uprave ubrzo se javlja kako će glavno ravnateljstvo za zdravstvo odobriti promjenu znaka sestara pomoćnica, ali potrebno je predložiti uzorak ili nacrt novog znaka. Preporučuje se da se od nekoliko umjetnika zatraže nacrti kako bi se moglo izabrati najbolje rješenje.⁴⁴

Prema zapisniku sa sjednice Središta sestara održane u listopadu 1942., pratimo što sestre poduzimaju vezano uz izradu nove značke. Tako se bilježi kako je sestri Turković konačno uspjele nagovoriti Ivu Kerdića da izradi nekoliko skica za značke. Znak bi bio izrađen iz nekog metala od-

nosno metalne legure slične bronzi, posrebrn i kombiniran emajlom. Na znaku bi luč bila znak prosvjete, a simbol zdravstva bila bi zmija, koja je tako savijena da ujedno tvori Sr. tj kraticu za sestru. Sve prisutne sestre oduševile su se za taj znak...⁴⁵ No iz daljnjih se zapisnika sjednica razaznaje da Kerdićeve skice ipak nisu bile upotrijebljene za izradu značke, već se 1944. navodi: Gosp. Biss (Ferdo Biss nap. a.) slikar napravio je nacrt za značke s.p. i pokazuje sestrama da odaberu od tih nacrti, koji bi bio najbolji. Sestre pregledavaju i svaka daje svoje mišljenje. Izabire se značka sa natpisom „zdravlje“ i sa suncem izbočenim. Značka bi bila jednobojna od metala i u sredini bi bio križ, veličina bi bila 4 cm u promjeru. Na znački bi se nalazio novi naziv škole: srednja zdravstvena škola, a i naziv sestra pomoćnica bio zamijenjen novim: zdravstveno zaštitna sestra.⁴⁶

Slika 11. Nacrt službene značke diplomiranih sestara pomoćnica za vrijeme tzv. NDH. Autor Ferdo Biss. (privatno vlasništvo)

Figure 11 – Design of graduate auxiliary nurse badge during the so called NDH. Design: Ferdo Biss. (private collection)

zanimljiv je zato što je svratio pozornost kolekcionara na značku dijela nekadašnjega pomoćnog medicinskog osoblja.

⁴³ Dopis sestre Anice Kačević za Ministarstvo unutarnjih poslova, Glavno ravnateljstvo za zdravstvo, Zagreb, 6. 11. 1943.

⁴⁴ Dopis Glavnog ravnateljstva za zdravstvo za Središte za društveno zdravstveni rad sestara pomoćnica, Zagreb, 8. 11. 1943.

⁴⁵ HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 8, Zapisnik odborske sjednice održane 26. 10. 1942.

⁴⁶ HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 8, Zapisnik sjednice savjetodavnog vieća održano 14. 9. 1944.

Slika 12. Službena značka, emajlirana s natpisom: UDRUŽENJE SESTARA NJEGOVATELJICA ZAGREB, međuratno razdoblje (privatno vlasništvo)

Figure 12 – Enamelled Zagreb Nurse Association badge from between the two world wars (private collection)

primijećeno da njegovateljice nose naše značke. Sr. Janović se raspitala kod tvrtke Griesbach i Knaus koja izjavljuje da je Udruženje njegovateljica tražilo od tvrtke uzorak za značku. Oni su poslali naš uzorak time, da Udruženje treba da znade šta smije nositi. Udruženje je dalo načiniti istu značku samo sa drugim natpisom. Zapisnik dalje navodi da je poradi toga predan prosvjed Udruženju njegovateljica te Društvu Crvenog križa. Pročitana su oba protesta, ali do danas još nema odgovora.⁴⁷ Ako promatramo broš njegovateljica o kojem se u navedenoj arhivskoj građi govori, uvidjet ćemo da doista iznimno nalikuje na značku diplomiranih sestara pomoćnica zagrebačke škole. Razlika je, uz natpis, što se ispod znaka crvenog križa pruža maslinova grana koja je, međutim, poprilično neupadljiva. Iz udaljenosti s koje slova nisu posve razgovijetna, značka je posve nalik sestrinskoj.

Oštećivanje i gubitak značke očito je bio još jedan značajan problem. Zbog napornog rada, posebice na terenu te tijekom rata, bilo je posve razumljivo da može stradati emajlirana značka. Tako sestra Rina iz Crikvenice piše 1944. u središnjicu u Zagreb sestri Anici Kačečnika da je izgubila sestrinsku značku

⁴⁷ HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 6, Zapisnik IV odborske sjednice održane 21. 7. 1938.

⁴⁸ HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 7, Zapisnik plenarne sjednice održane dne 25. 11. 1939.

Kao što je needucirano i neovlašteno osoblje nosilo sestrinske uniforme, slični se događalo i sa značkama. Na brojnim sjednicama svoga društva sestre raspravljaju o tom problemu. Tako se 1938. godine iznosi kako stanovita članica *Društva njegovateljica* nosi naš sestrinski znak, koji je jedna od sestara izgubila pred nekoliko godina, i izdaje se za sestru pomoćnicu... Odlučeno je da se ustanovama napiše dopis a također i Udruženju njegovateljica za izgubljeni broš.⁴⁷ Na nepravdu i nošenje sestrinskih znački osoblja koje nije imalo edukaciju i status diplomirane sestre pomoćnice, posebice njegovateljica, upozorava se i na idućim sastancima. Tako sestra Anžlovar referira kako je

Slika 13. Službena značka, emajlirana s natpisom: DIPLOMIRANA SESTRA N.R. HRVATSKE, nakon 1945. (privatno vlasništvo)

Figure 13 – Enamelled badge with the inscription GRAD NURSE PR CROATIA after 1945 (private collection)

Slika 14. Službena značka, emajlirana s natpisom: DIPLOM. MED. SESTRA I MED. TEHNIČAR SR HRVATSKE, nakon 1950. (privatno vlasništvo)

Figure 14 – Enamelled badge with the inscription GRAD NURSE AND MED TECH SR CROATIA after 1950 (private collection)

koju je već više puta na kopči popravljala, a uz to je već bila i sasvim okrnuta. Moli da joj se pošalje pismom nova jer je nezgodno biti na poslu bez nje.⁴⁹

Nakon Drugoga svjetskog rata, značka je u Hrvatskoj dobila novi oblik i simbole. Na sjednici načelnika Ministarstva narodnog zdravlja u rujnu 1945. između ostalog se zaključuje kako su već sve uniforme i značke zakonom zaštićene.⁵⁰ Značka je i dalje sastavni dio uniforme, sada više ne sestre pomoćnice, već u novoj terminologiji medicinske sestre. Ipak, prve poslijeratne značke izgledom gotovo u potpunosti odgovaraju značkama zagrebačke škole između dvaju svjetskih ratova. Oko crvenog emajliranoga križa bijeli je emajlirani prsten na kojem se nalazi samo drugačiji naziv od prijašnjega, te sada piše: DIPLOMIRANA SESTRA N. R. HRVATSKE. No u poratnom razdoblju te pedesetih godina XX. stoljeća sve više muškaraca počinje ulaziti u područje koje je do tada bilo isključivo u nadležnosti sestara pomoćnica.⁵¹

⁴⁹ HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 16. Spisi sestrinske pošte 1944., Pismo, sr. Rina za sr. Anicu, Crikvenica, 29. 10. 1944., br. 367/44.

⁵⁰ HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 8. Dopis iz Ministarstva narodnog zdravlja, Odsjek za nižu i srednju nastavu med., za Društvo diplomiranih med. sestara i med. tehničara, Zagreb, 15. 9. 1945.

⁵¹ Zanimljivo je spomenuti da je profesija sestara pomoćnica u međuratnom razdoblju predviđena jedino za žene pa tako nema spomena o muškoj ulozi u tom zvanju, a time niti o muškoj uniformi.

U skladu s tim, u socijalističkoj Hrvatskoj nastaje i nova značka s tekstom koji se odnosi ne samo na žene već i na muškarce: DIPLOM. MED. SESTRA I MED. TEHNIČAR SR HRVATSKE. Značka je bila emajlirana i okrugla s tekstom oko ruba, a u sredini je prikaz triju simbola: crvenog križa, luči (prosvjete) i ruke (pomoći).⁵²

PROBLEMI OKO NABAVE I NOŠENJA UNIFORME I KRAĐA IDENTITETA

Direktor Škole narodnog zdravlja Berislav Borčić šalje 1929. dopis u Školu za sestre pomoćnice, u kojem upozorava na okružnicu Ministarstva narodnog zdravlja iz 1928., u kojoj se navodi kako su sestre dužne nabaviti uniforme i nositi ih za vrijeme rada te pri dolasku i odlasku s posla. Dopis navodi i to da se u pojedinim ustanovama sestre ne pridržavaju tog propisa te se pozivaju šefovi ustanova da o tome vode računa i kazne one koje zanemaruju propis.⁵³ Zanimljivo je da Borčić 1936. nanovo šalje dopis u kojem upozorava kako su sestre prema zakonu dužne nositi propisane uniforme u ustanovi i izvan nje te, što je osobito čudno, navodi kako se mali broj sestara toga drži. Ujedno, nastavlja Borčić, šefovi pojedinih ustanova ne vode brigu o tome. Stoga prema zakonskim propisima i zaključcima sjednice šefova domova narodnog zdravlja od 26. ožujka 1936., naređuje da se za šest mjeseci nabavi kompletna uniforma za vanjski rad. Ujedno, sestre moraju za tri mjeseca nabaviti uniformu za unutarnji rad. Ako su pojedine ustanove nabavljale sestrama obične *bijele kabanice* za rad, moraju ih zamijeniti propisanim radnim uniformama. Borčić podsjeća kako je propisana uniforma za rad u ustanovama, izuzevši zarazne bolnice i laboratorije, svijetloplava s malom bijelom pregačom i bijelom kapom. Ako sestre ubuduće ne budu nosile uniforme, zbog tog će nemara odgovarati one same, ali i šefovi ustanova.⁵⁴

Navedeni dopisi govore kako je u praksi sve bilo mnogo složenije nego što se na prvi pogled čini. Iako je idejno i zakonski bilo posve jasno da sestre pomoćnice trebaju nositi propisanu uniformu za vrijeme posla, očito je da stvari vezane uz uniforme nisu tekle glatko. Analiziranjem arhivskih spisa, posebice zapisnika sjednica sestrinskog društva, uviđa se da se tijekom cijelog međuratnog razdoblja, a zatim i u ratno i poratno vrijeme javljaju brojni

⁵² Zanimljivost je da se i na spomenutoj skici koju je predlagao Ivo Kerdić 1942., nalazio simbol luči.

⁵³ HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 14, Članstvo, Uniforme, Dopis poslan iz Higijenskog zavoda sa Školom narodnog zdravlja u Školu za sestre pomoćnice, Zagreb, 30. 9. 1929.

⁵⁴ HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 14, Članstvo, Uniforme, Dopis poslan iz Škole narodnog Zdravlja u Zagrebu, 28. 3. 1936.

problemi, prije svega vezano uz nabavu i refundiranje troškova uniforme. Propisom je definirano da određene ustanove ili nadležstva moraju sestrama osigurati odgovarajuća radna odijela, međutim u praksi se javljao golem otpor. Nizali su se problemi o tome kako će uniforma izgledati, tko će ju platiti, kako će se refundirati ako ju sestra sama nabavi, hoće li šefovi ustanova dopustiti sestrama da nose uniforme i sl. Ne mali problem predstavljali su i slučajevi vezani uz to što je drugo pomoćno osoblje nedopušteno nosilo sestričku uniformu ili njezine dijelove. Na sjednicama Društva diplomiranih sestara pomoćnica, gotovo se cijelo razdoblje od 1930., kada je Društvo osnovano, do iza Drugoga svjetskog rata, dokad se analiziraju dokumenti za ovaj rad, provlače problemi vezani uz neplaćanje troškova sestričkih uniformi od strane ustanova ili državnih nadležstava. Brojne sjednice, brojni dopisi, predstavke, rezolucije spram uprava određenih ustanova, lokalnih zdravstvenih nadležstava ili ministarstva bave se upravo tim problemom.⁵⁵

Okružnica koja je poslana nakon godišnje skupštine sestara pomoćnica 1940. u novim administrativnim uvjetima nastankom Banovine Hrvatske, navodi da pravo na uniformu imaju sve sestre koje su pripadale Savskoj banovini, no traži se da to pravo dobiju sve sestre pod Banovinom Hrvatskom.⁵⁶ Borba za uniforme nastavlja se i za vrijeme tzv. Nezavisne Države Hrvatske. Tako iz Glavnog ravnateljstva za zdravstvo javljaju da će se u budžet za 1943. godinu uvrstiti nabava službenih radnih odijela za sestre pomoćnice budući da za prethodnu 1942. godinu ta stavka nije bila stavljena u budžet.⁵⁷

Nakon 1945. godine sestre nanovo traže svoja prava vezano uz uniforme te u studenom iste godine donose rezoluciju u kojoj navode kako je prije rata u budžetu bila predviđena stavka za nabavu uniforme. *Svjesni smo poteškoća u kojima se nalazi naša zemlja i znademo da imade mnogo hitnijih potreba, koje interesiraju cijeli narod, a ne samo jednu struku, pa zato apeliramo na sestre u*

⁵⁵ Anonimo. O hranarini. Sestinska riječ 1937, 5:12-13.; HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 6: IX Zapisnik odborske sjednice 20. 11. 1937.; XI Zapisnik odborske sjednice 7. 12. 1937.; Zapisnik I. odborske sjednice 11. 4. 1938.; Zapisnik II. odborske sjednice 29. 4. 1938.; HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 7: Zapisnik II. odborske sjednice 3. 11. 1939.; Zapisnik IX odborske sjednice održane dne 23. 2. 1940.; HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 8: Zapisnik godišnje skupštine društva Diplomiranih sestara pomoćnica Nezavisne Države Hrvatske 9. 11.1941.; Zapisnik od 20. 2. 1946.

⁵⁶ Okružnica, br. 79, 14. 3. 1940.

⁵⁷ Dopis Ministarstva udružbe, NDH, za Središte za društveno-znanstveni rad sestara pomoćnica, Zagreb, 8. 11. 1942.; Dopis Ministarstva udružbe, NDH, za Odjel državnog osiguranja zaštite i skrbi, Zagreb, 14. 8. 1942.

*Savezničkim zemljama, naročito na sestre u U. N .R. da pomognu med. sestrama i med. tehničarima u nabavi uniformi, zaštitnih odijela...*⁵⁸

Sestre ujedno mole Savez zdravstvenih i socijalnih namještenika Jugoslavije, odnosno tzv. *podružnicu br. 6*⁵⁹ da izda potrebne doznake za nabavu obuće i čarapa. Navodi se kako sestre obavljaju opsežan terenski rad, a budući da je zahladnjelo i pao je snijeg, slabo su obuvene te im je potreban po jedan par kožnih cipela i dva para čarapa. Ako ne dobiju obuću, neće moći nastaviti terenski rad.⁶⁰

No uz financijske probleme javljali su se i brojni drugi. Tako, primjerice, sestra koja je radila u veneričkoj ambulanti u Slavonskom Brodu javlja Središtu sestara u Zagrebu da je svoju učeničku uniformu gotovo poderala, a njezin šef neće ni da čuje da joj se od grada nabavi nova. Šef joj, naime, prigovara da to nije radna uniforma budući da u njoj može izlaziti i na ulicu. Sestra se pravdala kako je njezina dužnost da na ulici za vrijeme radnog vremena nosi tu uniformu, a osim toga nije prikladno da hoda poderana. Sve je to navodi da se na posao pojavi u civilu.⁶¹

Sestre su bile osobito ogorčene i u situacijama kada su morale nositi dijelove odjeće koje nose služavke ili, u obrnutom slučaju, kada su služavke nosile dijelove njihove uniforme.⁶² Tako sestra Kačečnik javlja 1941. izravno ministru da se sestrama ne dopušta nošenje propisane uniforme, već od ustanova dobivaju sive pregače kakve nose i služavke.⁶³

⁵⁸ HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 8. Rezolucija donesena na sastanku dipl. med. tehničara i dipl. med. sestara., Zagreb, 4. 11. 1945.

⁵⁹ Riječ je o sindikalnoj podružnici br. 6 Federalne Hrvatske kojoj 1945. pripada Središte za socijalno medicinski rad sestara pomoćnica u Zagrebu.

⁶⁰ HR-DAZG-237 Središnji ured sestara pomoćnica u Zagrebu, razni spisi, sign. 37/1-37/15, 37/4, Dopis, Zagreb, prosinac 1945., Savezu zdravstvenih i socijalnih namještenika Jugoslavije.

⁶¹ HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 15., Spisi sestrinske pošte 1941., Pismo, sr. Odžić za sr. Kačečnik, Brod na Savi, 19. 12. 1941.

⁶² U popularnoj je kulturi nakon pedesetih godina XX. stoljeća uniforma medicinske sestre poprimila obilježja svojevrsnog fetiša te se njezine inačice i varijante upotrebljavaju i u svrhe koje nemaju veze s njezinom stvarnom ulogom. Sestre u međuratnom razdoblju vjerojatno nisu mogle ni pretpostaviti da će se dogoditi to da u nekom nadolazećem vremenu za zlorabu njihovih uniformi neće više biti odgovorno pomoćno i neškoloвано osoblje, već jedan posve drugačiji svjetonazor koji će odjevne predmete inspirirane njihovom odorom uvrstiti u standardnu ponudu prodavaonica sa seksualnim pomagalima i sl. Vidi za primjer članak: <http://www.index.hr/xmag/clanak/medicinske-sestre-tuze-htv-zbog-glamour-caffea/184076.aspx> - objavljeno 2. 2. 2004.; pregledano 12. 6. 2012.

⁶³ HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 15, Opći spisi 1941., Dopis sr. Anice Kačečnik za ministra, 25. 9. 1941.

Iako je izgledalo da je u Zagrebu stvar poprilično usklađena, iz dokumenta se vidi da i u pojedinim gradskim ustanovama u Zagrebu sestre ne nose uniformu ili ih nose djelomično. Tako sestra Anica Kačević navodi da je gradski fizik dobro upoznat s radom sestara pomoćnica te da je i sam izjavio kako smatra nedostatkom što sestre u gradskim ambulancama ne nose propisanu uniformu.⁶⁴

Ratno je vrijeme donijelo opću i privatnu oskudicu pa sestre s terena mogle da im se pošalju dijelovi odore, posebice cipele i tople čarape. Tako sestra Slavka javlja da je iz Osijeka premještena na suzbijanje malarije u Bosnu. U očajnom je materijalnom stanju, sve je cipele po terenu pokidala, a ne može nove nabaviti jer nema sredstava.⁶⁵ U ratno se i poratno vrijeme zbog oskudice javio i problem nedostatka materijala za izradu odjeće te općenito njezine nabave, posebice cipela i kišnih kabanica za teren. Zabilježeno je da su sestre morale nositi i stare liječničke kapute te dolazile u nepriliku kada bi ih se na terenu oslovljavalo sa *dr.*⁶⁶

ZAKLJUČAK

Uniforme diplomiranih sestara pomoćnica, odnosno diplomiranih medicinskih sestara oblikovane su i potvrđene u složenom procesu koji je trajao od početka dvadesetih i obuhvaćao njihovo školovanje, radno iskustvo, zakonsku potvrdu i konačno prihvaćanjem okoline njihova stručnog i vizualnog identiteta. Započelo se s odjećom koja se naslanjala na tradiciju ženskih redovničkih uniformi, odnosno uniformi bolničarki, da bi se tijekom dvadesetih definirala prva verzija originalne odjeće koja je zadovoljavala kriterije službene odjeće koja je posve praktična za rad, a ujedno vizualno atraktivna. Potaknute sličnim procesima u svijetu te intenzivnim razvojem sestrinskog rada unutar složenih obrazaca javnozdravstvenog i bolničkog djelovanja, sestre oblikuju i modificiraju svoju odjeću i svoje znakovlje. Njihova je edukacija bila iznad edukacije ostaloga pomoćnog osoblja u zdravstvu, čime sestre grade svoj autoritet te posljedično štite svoj stručni i vizualni identitet. Stoga se vrlo pomno prati njihov javni nastup i izgled te osporavaju zlorabe, bilo u smislu kada im se željela nametnuti odjeća koja im zakonski ne pripada ili

⁶⁴ HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 8, Zapisnik godišnje skupštine društva "Diplomiranih sestara pomoćnica Nezavisne Države Hrvatske", 9. 11. 1941.

⁶⁵ HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 15., Pismo sr. Slavke Kane za sr. Anicu (Kačević), Derventa, nema datuma.

⁶⁶ HR-DAZG-755 Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, sign. 8, Zapisnik godišnje skupštine društva "Diplomiranih sestara pomoćnica Nezavisne Države Hrvatske", 9. 11. 1941.

kada bi neovlašteno osoblje koristilo njihov odjevni i simbolički inventarij ili ga oponašalo. Uz razvoj identiteta uniforme, vezivao se i razvoj identiteta sestrinske značke. Značka se razvijala i mijenjala, a u tom su procesu sudjelovale ne samo promjene koje su se javljale u samom društvu i mijenama službenih ideologija i simbolike već su na promjenu značke utjecali i drugi čimbenici, prije svega to što su druga društva pomoćnoga medicinskog osoblja kopirala ili zloupotrebljavala značku diplomiranih sestara pomoćnica, odnosno medicinskih sestara. No bez obzira na probleme, sestre su tijekom međuratnog razdoblja, ali i za vrijeme Drugoga svjetskog rata te poratnih godina uspjele održati kontinuitet svoje vizualne pojave, štoviše, izgraditi i učvrstiti svoj prepoznatljiv vizualni identitet i time neosporno pridonijeti autoritetu svoje struke.

SAŽETAK

U radu je prikazan razvoj službene odjeće diplomiranih sestara pomoćnica – medicinskih sestara od početka dvadesetih do kraja četrdesetih godina XX. stoljeća. Vrijeme je to nastanka nove profesije koja je svoj stručni autoritet gradila u medicinskim ustanovama, ali i na terenu, duboko ulazeći u područje socijalnog rada. Sestre su obavljale poslove ne samo s bolesnima već i s onima kojima je bila potrebna prosvjetna i socijalna pomoć pa je izgled i funkcionalnost njihove radne odjeće trebao pratiti složene zahtjeve struke. Kao predstavnice nove profesije, željele su postaviti jasan vizualni identitet koji će predstavljati njihovu službenost i stručnost. Oblikovati, zaštititi i održati kontinuitet odjeće i znakovlja nije bio lak zadatak. Javljale su se brojne prepreke pa ovaj članak na osnovi arhivskih dokumenta analizira probleme s kojima su se susretale diplomirane sestre pomoćnice u tome prvom razdoblju oblikovanja uniforme i simbola.

Ključne riječi: *povijest sestrinstva, povijest medicine, povijest sestrinske uniforme, povijest sestrinskih znački, Škole za sestre pomoćnice u Zagrebu, Hrvatska, XX. stoljeće*